

Uniwersytet Łódzki
Wydział Filozoficzno-Historyczny
Katedra Historii Sztuki

Izabela Śmigielska
Nr albumu: 351898

**Problem analizy i konserwacji ozdobnych parkietów w Pałacu
Kościeleckim w kontekście wybranych zabytków z terenów
środkowej Polski**

The problem of analysis and preservation of ornamental parkets in Kościelec Palace
in the context of selected monuments in central Poland.

Praca licencjacka
na kierunku historia sztuki

Praca wykonana pod kierunkiem
prof. nadzw. dr hab. Piotra Gryglewskiego
Katedra Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego

Łódź, 2017

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE.....	3
I. KOŚCIELEC KOLSKI.....	6
1. Rys historyczny i dzieje rezydencji.....	6
2. Architektura pałacu.....	8
3. Charakterystyka wnętrza.....	11
II. PARKIETY KOŚCIELECKIE.....	18
1. Początki parkieciarstwa.....	18
2. Analiza parkietów w Pałacu kościeleckim.....	20
3. Parkiety kościeleckie- próba umiejscowienia w przestrzeni historycznej.....	31
III. PROBLEMATYKA BADAWCZA.....	33
1. Polskie, zabytkowe parkiety- stan zachowania.....	33
2. Zamek w Kórniku- przykład zabytkowej posadzki taflowej.....	35
3. Akademia Muzyczna w Łodzi- przykład współczesnej realizacji parkietowej.....	42
ZAKOŃCZENIE.....	50
BIBLIOGRAFIA.....	52
SPIS ILUSTRACJI.....	54

WPROWADZENIE

Celem niniejszej pracy jest szczegółowe omówienie parkietów w Pałacu w Kościelecu na tle wybranych tego typu dekoracji pochodzących z XIX-wiecznych obiektów z terenów Wielkopolski i środkowej Polski (Koło, Łódź, Poznań). Taki obszar porównawczy z jednej strony odnosi się do szeroko pojmowanej Wielkopolski, z drugiej zaś musi uwzględniać fakt, że Kościelec funkcjonował w XIX w. w części, która znajdowała się w zaborze rosyjskim. Rezydencja Kreutzów w Kościelecu uchodzi za „perełkę” historyzmu na tych terenach¹. Obiekt ten nie doczekał się dotychczas kompleksowej monografii. Bardzo późno pojawia się w opracowaniach historyków sztuki²- do lat 60. XX wieku powodem tego mogła być niechęć do architektury przełomu XIX i XX wieku, określanej jako wynaturzenie i bezguście kojarzone z siedzibami zamożnych fabrykantów i kapitalistów. Jeszcze później szacunek do tych obiektów pojawił się w świadomości użytkowników. Rezydencje te często niszczone lub poddawano rabunkowej eksploatacji. Niewielkie opracowania badaczy podejmujących omówienie architektury i wnętrza pałacu datowane są na schyłek minionego stulecia³. Jednym z wyjątków jest Makary Górzyński- historyk sztuki, absolwent Uniwersytetu Warszawskiego, ostatnio podjął problem atrybucji budynku dzięki czemu ostatecznie postawił kres domysłom o jego autorstwie⁴.

Można więc stwierdzić pałac jest słabo opracowany i znany w polskiej literaturze. Co więcej, wydarzenia z minionych lat rzucają nowe światło na historyczny wygląd rezydencji. Z tego powodu dotychczasowe wnioski badaczy należy poddać krytycznej ocenie i rozważyć pod względem ich trafności. Obecny właściciel obiektu - Zespół Szkół Plastycznych, przeprowadził szeroko zakrojone prace konserwatorsko- rekonstrukcyjne w latach 2007-2016. Dzięki temu odkryto wiele nieznanych dotąd elementów w wystroju wnętrza, które stanowiły pierwotną dekorację pałacu. Przykładem mogą być odkryte w sali dębowej boazerie czy

¹M. Górzyński, *Pałac Kreutzów w Kościelecu kolskim rezydencja Belle Époque*, s. 1, <http://archiwum.plastykkolo.com/images/koscielec/koscielec.pdf>, (dostęp:21.06.2017r.).

²Pragnę zauważyć, że w latach 50. bryła pałacu pozostawała w cieniu założenia parkowego, które pojawia się jako pierwsze w opracowaniach Katalog Zabytków Sztuki w Polsce: województwo poznańskie, tom V, z. 8, *Powiat kolski*, opr. J.Rutkowska, Warszawa 1968, s. 18.

Przywołuję również w tym miejscu publikacje, które bezpośrednio dotyczą Pałacu kościeleckiego szczególnie Marii Strzałko, która kilka razy podejmowała ten temat:

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu delegatura w Koninie (dalej AWUOZ), *Kościelec Kolski. Zespół pałacowy. Studium historyczno-architektoniczne*, Poznań 1979;

Pałace i dwory w dawnym województwie kaliskim, tom II, Warszawa 1997.

Również wspominam o publikacji Jana Stanisława Mujty, *Kościelec ośrodkiem kultury i oświaty rolniczej 1920-1939*, Kościelec 1997.

³M. Strzałko, *Pałace i dwory...*, s.64-80. J. S. Mujta, *Kościelec ośrodkiem...*, s.2.

AWUOZ w Poznaniu delegatura w Koninie, M. Strzałko, *Kościelec Kolski...*, Poznań 1979.

⁴M. Górzyński, *Pałac Kreutzów w Kościelecu Kolskim. Dzieło Józefa Chrzanowskiego*, Warszawa 2010.

iluzjonistyczne polichromie w hallu głównym ⁵. Jednym z ważniejszych odkryć były taflowe intarsjowane parkiety ukryte pod drewnianą podłogą. Ozdoby te dotąd nie zostały nawet wspomniane przez badaczy i stanowią swego rodzaju novum w kontekście historii i wartości całej siedziby. Problem ich konserwacji, a raczej rekonstrukcji stał się punktem wyjścia do poruszanego zagadnienia, w którym omówiono walory artystyczne w odniesieniu do całego założenia.

Ponadto analiza wyrobów takich jak parkiety czy posadzki nie jest często podejmowana przez historyków sztuki czy innych badaczy przeszłości. Świadczy o tym brak odpowiedniej literatury w polskich zasobach. Większe opisy można znaleźć jedynie w monografiach rezydencji pałacowych i zamkowych. Natomiast literatura obcojęzyczna oferuje szeroki wachlarz publikacji traktujących na ten temat⁶. Owa sytuacja skłoniła mnie do podjęcia w niniejszej pracy wskazanego celu badań. Chcę również porównać parkiety kościeleckie pod względem technologii wykonania, motywów dekoracyjnych, a także materiałów z parkietami i posadzkami w siedzibach architektury historyzującej na terenie Wielkopolski i środkowej Polski. Zastrzegam przy tym, że w pełni zdaję sobie sprawę, że podjęta tematyka należy do szerszego problemu wystroju wnętrza pałacu w Kościelcu.

Do wykonania niniejszej pracy przeprowadzono analizę formalną i porównawczą wybranych wyrobów bazując głównie na dokumentacjach konserwatorskich i archiwaliach. Podjęta kwerenda naświetliła zupełnie nowe oblicze wnętrza i dekoracji rezydencji dotąd w większości nie znane. Wszystkie kwestie przedstawiono w trzech rozdziałach odwołujących się do poszczególnych zagadnień. Pierwszy z nich dotyczy tytułowego pałacu kościeleckiego. Ma on na celu przybliżyć przeszłość rezydencji zarówno na tle czysto historycznym jak i architektonicznym. Istotną w tym miejscu kwestią są zagadnienia dotyczące samej bryły i wystroju wnętrza stanowiących podstawę dalszych rozważań. Rozdział drugi obejmuje szczegółowe studium tytułowych parkietów, ich analizę, problemy konserwatorskie, a także kontekst historyczny. Szczególną uwagę zwracam na kwestie związane z wystrojem pałacu, z którym parkiety tworzą integralną część. Trzeci rozdział bazuje na charakterystyce wybranych przykładów parkietów i posadzek z obszaru Wielkopolski i środkowej Polski. Skupiłam tu uwagę na dwóch rezydencjach z przełomu XIX i XX wieku- Zamku w Kórniku i dawnej rezydencji Karola Poznańskiego w Łodzi. Wybór ten podyktowany był analizą

⁵ Archiwum Zespołu Szkół Plastycznych w Kole z siedzibą w Kościelcu (dalej AZSP), K. Oleksiak, N. Pawłowska, *Prace konserwatorskie Pałacu w Kościelcu. Dokumentacja powykonawcza*, Toruń 2014, s. 22 i 30.

⁶ Przytaczam tu chociażby takie pozycje: E. Malnic, *Les Parquets*, Paris 1994., P. Nickl, *Parkett*, Munchen/Berlin 1999., H. Michaelson, *Königliches Parkett in preußischen Schlössern*, Petersberg 2010.

architektury historyzmu gdzie pojawiają się odmienne charakterem posadzki o zróżnicowanym czasie powstania. Na tej podstawie wykazano różnice dotyczące chociażby zdobnictwa, gatunków drzewa czy techniki wykonania poszczególnych wyrobów pojawiających się w architekturze Polski.

Podejmując niniejszy temat nie zwracam uwagi na duże, historyczne założenia rezydencjonalne. Wynika to z tego, że Pałac w Kościelcu jest znacznie mniejszy rangą i skalą. Również przywołanie dwóch przykładów innych posadzek ma na celu wyłącznie porównanie podobnych funkcjonalnie obiektów powstających w określonym czasie. Zastrzegam więc, że analizowanie wszystkich pojawiających się na ziemiach polskich parkietów nie stanowi przedmiotu niniejszego opracowania.

I. KOŚCIELEC KOLSKI

1. Rys historyczny i dzieje rezydencji

Dzieje Kościelca kolskiego sięgają okresu romańskiego, kiedy wyodrębniono tutejsze centrum osadnicze w X-XI wieku⁷. Początki nazwy związane były z wybudowaniem kościoła parafialnego w XII wieku⁸, który częściowo został do dziś zachowany. Przez kolejne stulecia miejscowość odgrywała znaczącą rolę, ze względu na mieszczącą się tu siedzibę zarządu dóbr książęcych. Od XV stulecia aż do XVIII tereny kościeleckie pełniły funkcję wsi starościńskiej, która wraz z urzędem przechodziła w posiadanie rodzin sprawujących tę funkcję. Byli to między innymi: Piotr Kmita, Górkowie, Stadniccy, Ostrorogowie, Opalińscy i Rozdrażewscy⁹. Początki XVIII wieku związały Kościelec z rodziną Gurowskich herbu Wczele. Starostą kolskim był wówczas Rafał Gurowski, który zwykł datować rozporządzenia mieszczan „w Kościelcu Zamku Rezydencji Starościńskiej”¹⁰. Nazewnictwo to jednak stosowane było na wyrost wobec rezydencji jaka się tam wówczas mieściła.

Dopiero rok 1836 otwiera nowy rozdział w historii Kościelca, zakończył się wtedy okres rezydowania starostów kolskich związanych ponad dwieście lat z tym miejscem. Zmiany te podyktowane były unifikacją Królestwa Polskiego, według którego polskie dobra narodowe decyzją cara Mikołaja I miały zostać nadane zasłużonym wojskowym i cywilnym carskim. W wyniku tego donatariuszem dóbr kościeleckich został Gwalbert Cyprian Kreutz¹¹, dowódca drugiego korpusu piechoty i generał kawalerii. Liczący 5957 mórg powstały w ten sposób majorat z siedzibą w Kościelcu¹² przechodził kolejno we władanie potomków Gwalberta Cypriana Kreutza. Rodzina ta była słowiańskiego pochodzenia z Bełżyku na Łużycach i posiadała tytuły hrabiowskie od XII wieku, nadawane przez Cesarzy w krajach niemieckich. Jedna z jej gałęzi, z której wywodził się Gwalbert osiadła w Durben w Kurlandii. Sam pułkownik rozpoczął karierę wojskową w służbie wojsk polskich Stanisława Augusta Poniatowskiego, a później w służbie rosyjskiej¹³, gdzie brał udział w licznych kampaniach wojennych. W czasie powstania listopadowego uczestniczył w szturmie Warszawy. Dzięki

⁷M. Rawita Witanowski, *Wykopiska przedhistoryczne w powiecie kolskim*. Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne, Kraków 1899, t. IV, s. 22-24.

⁸Z. Świechowski, *Architektura romańska w Polsce*, Warszawa 2000, s. 424.

⁹Maria Strzałko, *Pałace i dwory...*, s. 67.

¹⁰M. Rawita- Witanowski, *Wielkopolskie miasto Koło, jego przeszłość i pamiątki*, Piotrków 1912, s. 58.

¹¹Ibidem, s. 25.

¹²M. Górzyński, *Pałac Kreutzów w Kościelcu Kolskim. Dzieło Józefa Chrzanowskiego*, Warszawa 2010, s. 7.

¹³J. S. Mujta, *Kościelec ośrodkiem...*, s. 29.

tym zasługom Gwalbert Cyprian Kreutz został dostrzeżony, a dobra kościeleckie były swego rodzaju wynagrodzeniem cara Mikołaja I za wieloletnią służbę w armii rosyjskiej. Początki dzisiejszej rezydencji należy powiązać właśnie z rodem Kreutzów. Bowiem to syn Cypriana Gwalberta- Aleksander Krautz¹⁴ był inicjatorem budowy wzniosłej rezydencji- z tego okresu pochodzi wczesny projekt pałacu autorstwa uznanego architekta Henryka Marconiego¹⁵. Jednakże ograniczone fundusze pozwoliły na wzniesienie w latach 1858-1859, z fundacji Antoniny von Kreutz primo voto Chrapowickiej, kaplicy grobowej na miejscowym cmentarzu¹⁶. Ostatecznej przemiany siedziby kościeleckiej dokonał wnuk Gwalberta Cypriana Kreutza, Aleksander Cyprian. Z jego inicjatywy około lat 70. XIX wieku zaczęto wznosić bryłę okazałego pałacu na fundamentach dawnej siedziby Gurowskich¹⁷. Przez kilka lat władania majoratem kościeleckim Aleksander stworzył okazałą siedzibę rodu z kilkudziesięciu hektarowym parkiem przylegającym do pałacu. Bogaty program pawilonów jaki pojawił się w parku obejmował: meczet z minaretem, zamek z grota, most nad szosą łączący park północny z południowym. Prace budowlane trwały do początkowych lat XX wieku, kiedy sfinalizowano bryłę tworząc kompleksową aranżację siedziby. W 1911 roku, po śmierci Aleksandra Cypriana majątek kościelecki objął jego syn, również Aleksander¹⁸. Niedługie jego panowanie przerwał wybuch I wojny światowej, kiedy rodzina Kreutzów porzuciła pałac i udała się do Sankt Petersburga. W latach 1914-1919, w czasach okupacji niemieckiej opiekę nad dobrami kościeleckimi sprawował niemiecki zarząd państwowy a jego administratorem został Karol Kunde. Po rewolucji bolszewickiej hrabia Aleksander von Kreutz wyjechał z Rosji i osiedlił się w Warszawie, jak pisał Józef Stanisław Mujta, próbując nieskutecznie rewindykować pałac¹⁹.

W czasach odzyskania niepodległości przez państwo polskie dobra kościeleckie stały się własnością skarbu państwa. Wówczas wiele instytucji ubiegało się o zagospodarowanie

¹⁴ Maria Strzałko, *Pałace i dwory...*, s. 70.

¹⁵ Szeroka działalność Marconiego na terenie Polski znajduje potwierdzenie w :S. Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954r.; T. S. Jaroszewski, *Henryk Marconi i neogotyki (uwagi)*, „Rocznik Białostocki” t.13, R. 1976, s. 451-470.;T. S. Jaroszewski, *O siedzibach neogotyckich w Polsce*, Warszawa 1981, s. 65-76.

¹⁶ M. Górzyński, *Pałac Kreutzów w Kościelcu Kolskim rezydencja Belle Époque*, s. 3.

¹⁷ W *Studium historyczno-architektonicznym Kościelec kolski. Zespół pałacowy* Maria Strzałko pisze: *W kondygnacji piwnic pałacu, pod jego częścią centralną, zachowało się kilka sklepionych głębokimi kolebkami pomieszczeń w dwutraktowym układzie, przedzielonych wąskim korytarzem. Analiza murów i typ zastosowanych sklepień pozwala datować je na okres poprzedzający znacznie budowę obecnego pałacu i wiązać z dawną siedzibą Gurowskich.*

Gurowscy herbu Wczele wywodzili się z Górowa koło Gniezna. Posiadali liczne majątki na terenie Wielkopolski, gdzie również sprawowali ważne urzędy. Najstarszy z braci Rafał Gurowski urodził się w Kościelcu k. Koła w 1716r., gdzie w 1745r. otrzymał starostwo kolskie, <http://gurowski.prv.pl/rys.html>, (dostęp:20.06.2017).

¹⁸ J. S. Mujta, *Kościelec ośrodkiem...*, s. 32.

¹⁹ Ibidem, s. 32-34.

pałacu i przynależnych do niego budynków. Ostatecznie w 1922 roku opiekę majątkiem Kościelec przyznano Towarzystwu Rolniczemu, a następnie od 1933 roku Łódzkiej Izbie Rolnej. Pałac w czasie okupacji hitlerowskiej stał się siedzibą gestapo, po wojnie natomiast około lat 50. przywrócono w nim placówki rolnicze.

Okres po II wojnie światowej odcisnął bardzo duże piętno na wyglądzie pałacu. Długi czas nieużytkowania i zaniechanie prac konserwatorskich przyczyniły się do sporej degradacji wnętrza obiektu. Pierwsze działania konserwatorskie i budowlane jakie podjęto w tym okresie objęły remont elewacji w roku 1966²⁰. W latach 1984- 1999 przeprowadzono liczne prace mające na celu poprawę funkcjonowania obiektu: wymieniono część dachu, odtworzono schody prowadzące na tarasy, zamontowano rynny i rury spustowe, odtworzono detal architektoniczny: gzymsy i opaski okienne.

Z punktu widzenia omawianego zagadnienia najważniejszym okresem w dziejach Kościelca jest rok 2007, bowiem wtedy pałac wraz z założeniem parkowym przeszedł w zarząd Zespołu Szkół Plastycznych w Kole. Z powodu dostosowania obiektu do nowej funkcji instytucji oświatowej, przeprowadzono szeroko zakrojone prace konserwatorsko-renowacyjne mające na celu przywrócić pierwotny blask i możliwie oryginalny charakter wystroju wnętrza.

²⁰ AZSP w Kole z siedzibą w Kościelcu, K. Oleksiak, N. Pawłowska, *Prace konserwatorskie Pałacu w Kościelcu. Dokumentacja powykonawcza*, Toruń 2014, s. 8.